ÂwO}Ý wýwÐ

عوسمان بەگ- چوونە ناو سلێمانی- سەردانی میر- باسی خانووەکەمان- پابەندیی کورد بە سەرۆکەکانیانەوە- هەندێ بەسەرهات- شەڕەکە و- ئەفغانیی لە شارەزووردا- زەینەفۆن و دە هەزارەکە.

١٠ی ئایار

وا دیاربوو ئەم بەیانییە ئەو ڕۆژەبوو کە ئەستێرەگرەوەکان پێیان چاک بوو بچمە پایتەختی میر و لەوێ پێشوازییەکی ڕەسمیم بکات، بۆیە نیو سەعات پێش کاتی دیاریکراو، عوسمان بەگی بەناوبانگ و برا بچکۆڵەی میر و ئازاترینیان، کە زۆرم دەربارەی بیستبوو، بەدوامدا هات، تا بۆ ناو شار بمبات. هەموو ئەندامانی ئەنجوومەنی بە سواری ئەسپ و کۆمەڵێکیش پیادەی لەگەڵ خۆی هێنابوو. عوسمان بەگ زۆر شۆڕەسوارانە، سواری ئەسپێکی عەرەبی لە تیرەی (عەنزە)ی عەرەب ببوو، دەیانوت (١٣) هەزار قرۆشی پێداوە.[١] جلوبەرگی هەموو خەڵکەکە ڕەنگاوڕەنگ و ئاڵ و والابوو، چونکە زۆر کەتە و قەبە نەبوو، بەڵکو چوارشانەیەکی داڕێژراو بوو، دەموچاوێکی یەکجار ڕێکوپێکی پێوەبوو، ریشی ڕەش و لوول بوو، برۆو برژانگەکانیشی ڕەش بوون، چاوەکانی شینێکی تۆخ بوون، سیمایەکی پیاوانە و ڕەنگ ڕەشتاڵەیەکی مەیلە و پەمەیی بوو، بەشێوەیەکی گشتی لاوێکی زۆر قۆز بوو، وتیشیان لە سوارچاکیی و چاکترین مەشق و یاری سەربازیی لای خۆیاندا، کەس نییە شان لەشانی بدات، لەهەمان کاتیشدا بە ئازایەتی و بەخشندەیی بەناوبانگە، لەلایەکی تریشەوە دەڵێن گوایە لە ڕەوشتدا، داوێن پیسە و تا ڕادەیەکیش ئارەزووەکانی بەزۆرەملێ دێنێتەدی.

بێ زۆر لەخۆکردن و زۆر بە ناسکی، دەستی بەقسەکردن لەگەڵمدا کرد، بەجۆرێک دڵسۆزیی تیا بەدی دەکرا، بەبێ ئەوەی هیچ ڕەقیی و وشکییەکی تیابیت. هەستم کرد زۆر بەنەزاکەتە، هەروەها هەستم کرد خۆیشی سیفاتەکانی پیاوەتی خۆی دەزانێ، جلوبەرگێکی یەکجار نایابیشی لەبەر کردبوو، کە لەگەڵ زەوقی کوردانەدا ئەگونجا: کەواکەی لە قوماشێکی نایابی هیندی بوو، گوڵی زێڕچنی تیا نەخشێنرابوو، شەدەکەی سەریشی کە بەشێوەیەکی لار و سەیر بەستبووی، شاڵی کشمیری بوو، ریشووەکانی بە سیمی زەرد هەڵبەسترابوون، بەڵام عاباکەی بەری قوماشێکی سووری (ڤینیسی) بوو، قۆپچەکانی لە زێڕ دروستکرابوون، تەمەنیشی هەر (٣٢)ساڵێک دەبوو، بەڵام تەمەنی

(١) وەرگێڕ نرخی (قرۆش)ی لە مامۆستا - یەعقوب سەرکیس - پرسیبوو، لە وەڵامدا وتبووی (زۆرجار قەوارە و کێشانە و نرخی قرۆشی عوسمانی لە سێ سەدە زیاتردا گۆڕاوە و وەک لە حسابی بازرگانێکی بەغدا بۆم دەرکەوتووە کە لە سییەکانی سەدەی نۆزدەهەم بووە، ئەگەر ئەم قرۆشە لەگەڵ دراوی ئێستاماندا بەراوردی پێ بکەین، دەکاتە ١١ فلس بەو پێیەی ئەگەر (دینار) بەزێڕ حساب بکرێ، لەبەرئەوە (١٣ هەزار قرۆش) دەکاتە ١٤٣ دیناری زێڕ، یان پاوەنی ئەسترلینی)-ع

میری برای (٣٥) ساڵ بوو، دایکیشیان خوشکی خالید پاشا و بە نەژاد لە بنەماڵەی (بەبە)[٢] بوو.

عوسمان بەگ زۆر حەزی دەکرد بەڕەهایی و سەربەستییەکی واوە باسی کاروباری کورد بکات، لەو سنوورەی تێپەڕاندبوو، کە پێویست بکات من هانی بدەم، زۆر بەئاسانی هەستت پێدەکرد کە چارەی تورکەکانی ناوێت لەکاتی قسەکردنیشدا خێراخێرا سەیری کاتژمێرەکەی دەکرد، وا دیاربوو زۆر پابەندی کاتە دیاریکراوەکە بوو، بۆ سواربوون و ڕۆیشتن. لەدواییدا کە ئاگاداریان کرد کاتی ڕۆیشتن هاتووە، پێکەوە هەستاین و بەم شێوەیە ڕیزبووین: یاوەرێک، کەڕەناژەنێک، ئاڵا هەڵگرێک[٣]، ئینجا سێ ئەسپی بێ سوار، کە ڕایان دەکێشان، بەدوایانەوە میرئاخوڕەکەی لای من و دوای ئەویش پیادە پۆشتە و پڕ چەکەکانم، دوای ئەمانیش سەربازەکانم بە تەپڵ و موسیقایانەوە، خۆشم لە دوای ئەمانەوە سواری (فینفار) بووم. لەهەردوو لای ئەسپەکەشمەوە دوو کەس بەزرێ و تەورزینەوە هەریەکەیان جڵەوی ئەسپێکی ڕادەکێشا. ئینجا میستەر (بەل لی نۆ) و دکتۆر (موران دو) و پاشان عوسمان بەگ بەسواری ئەسپە عەرەبییە جوانەکەیەوە، تیپێکی (٣٠٠) کەسیی پیادەش بەدوایەوە. دوای ئەمانیش ئەندامانی ئەنجوومەنی میر و خەزنەدارەکەم، ئینجا هەندێ سوارەی تر، ئەگەر بشێ بڵێین ڕێکوپێک بەرەو شار ڕۆیشتین، کە هەر چارەکە میلێک دوور دەبوو. خەڵکێکی زۆریش بۆ بینینی ئەم دەستە و دایەرەیە کۆببوونەوە. بڕوام نەدەکرد ئەم شارە ئەوەندە خەڵکی تیابێ، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا ڕێکوپێکییەکە تێک نەچوو، ئەفسەرانی پۆلیسی (دارۆغا)ش[٤] پەیتاپەیتا بە کوتەکە قورسەکانیان بەربوونە ئەوانەی دەوروپشتیان، بەبێ ئەوەی تێبگەم لەسەر چییە! هەر کوتەکێکیش کە دەیان وەشاند، لە گا بدرایە، دەکەوت، کەچی لەوە دەچوو هەر من ئەم شێوەی ڕێگا پێ چۆڵکردنەم پێ ناخۆش بێت، چونکە ئەو کوردانەی یەک لەسەر یەک ئەم کوتەکانە بەر سەر و شانیان دەکەوت دەتوت چەکوشە ئەکێشرێ بە دەسگادا، گوێیان نەدەدایەوە. بەمجۆرە گەیشتینە کۆشکەکە، کە دەروازەیەکی نزم و تەسک و داتەپیوی هەبوو، بە ئەندازەیەک پیس بوو، لام وابێ شایستەی فەرماندارێک نەبێ، بەڵکو لە خانووی پیاوێکی ڕەشۆکی دەچوو، بەڵام تێگەیشتم ئەم داروبارە، لەمجۆرە جێگایانەدا

(٢) ئەمە ناوی عەشیرەتی میری سلێمانییە و ئەمەیان لە (بەبە سلێمان)ی باپیریانەوە بۆ ماوەتەوە.
(٣) ئاڵای چوار مێخەکە، تورکێک هەڵی گرتبوو، مۆسیقای ڕۆیشتنە ئینگلیزییەکەش ئێرانییەک لێی دەدا و لێدانەکەشی خراپ نەبوو. (مەبەست لە ئاڵای چوارمێخ-ئاڵای بەریتانیایە-ع).
(٤) دارۆغا: سەرۆکی پۆلیس (وشەیەکە مەبەستی لە پلەیەکە کە سەرپەرشتیاری بەڕێوەبردن، یان باجە-ع).

کەڵکی خۆی هەیە، چونکە لە تەنگانەدا ئەتوانرێ بەرگری لە کورسی فەرمانڕەوایی پێ بکرێ. دەروازەکەش ڕاستەوخۆ بەرامبەر کۆشکەکە نەبوو لە تەنیشتیا پێچی دەکردەوە[٥].

لێرەدا ناچار بووم دابەزم، چونکە ئیتر نەمتوانی بەسواری ئەسپ پیایدا تێپەڕ بم، پاشان بە پلیکانەیەکی جواندا سەرکەوتین بۆ ژووری میوان، کە ئەگەر دەستێکی پیا بهێنرایەتەوە، ژوورێکی ڕێکوپێک و قەشەنگی لێدەردەچوو، ڕووی پێشەوەیشی بەڕەڵابوو، بە کۆڵەگە ڕاگیرابوو[٦]. میر، لەبەر دەرگا پێشوازی کردم و بردمی لەسەر کورسییەک داینام، کەمێک لەملای ناوەڕاستی ژوورەکەوە لەسەر کورسیەک دانیشتین. ئەندامانی ئەنجوومەن و عوسمان بەگیش لە سەروویانەوە لەسەر (نیم مەد)[٧]، یان لبادێکی پان و ئەستوور، لەوبەرەوە دانیشتن. دەستەکەی من و ئەوی میریش بەدوو ڕیزی تێکەڵ لەپاڵ دیوارەکەدا دانیشتن، پەردەداریش (ئیشق باشی) لە ناوەڕاستی ژوورەکەدا وەستابوو، خۆی دابوو بەسەر باستۆنەکەیدا، بەڵام داڵان و ڕاڕەوەکانی ژێر تەلارەکە، جمەی دەهات لەو کوردانەی جوانترین جلوبەرگیان لەبەرکردبوو. دوای بەخێرهاتن و چاک و چۆنی، میر هەستی کرد ژوورەکەم بەدڵە، وتی: (خوالێخۆشبووی باوکم ئەم ژوورەی دروستکردووە، بەڵام پێویستی بەدەست پێداهێنانەوەیەک هەیە، پاشان لەسەر قسەکەی ڕۆیشت و وتی: کێ جێگایەک چاک دەکاتەوە، ئەگەر بزانێت تیا ناحەسێتەوە؟ هاکا تورکەکان، یان ئێرانییەکان، چەند ڕۆژێکی تر وێرانی دەکەنەوە). پێیشی وتم هۆی هەڵکەوتنی کۆشکەکەش بەو شوێنە بەرزەوە، هی ئەوەیە: جێگاکە خۆی پێشتر شوێنەواری گردێکی توورەکەڕێژی مێژینەی زۆر کۆن بووە[٨].

کۆشکەکە بەسەر گەلێ دیمەنی ڕەنگیندا دەینواڕی و دڵیان دەکردەوە. ویستم خۆم لە قەرەی سیاسەت نەدەم و وابکەم میر باسی کاروباری ئابووری وڵاتەکەی و وردە شتی وابکا، لە سەرەتادا مەبەستەکەم بەسەرکەوتوویی هاتە دی و پێم وت: بیستوومە والی

(٥) دەروازەیەکی تری باش هەیە – هەرچەندە ئەویش هەر قیزەوەنە و لە دیوی دەرەوەی کۆشکەکەیە، ئەوکاتە چاکیان دەکردەوە.
(٦) ئەم جۆرە ژوورانە پێیان دەوترێ (تەلار).
(٧) وشەیەکی فارسییە و مانای (نیو ماوە)یە. لە خوارووی عێراق پێی دەڵێن (مودە) و (مەدات) و بە تورکیش پێی دەڵێن (یان)، بە مانای تەنیشت – ع. لە پەراوێزی کتێبەکەدا بەم شێوەیە بوو: (لاکێشی لبادی باریک و ئەستوور، نەرم، کە ڕەنگاوڕەنگێکی جوان کراوە. لە ئێران و کوردستان لەجیاتی کورسی و قەنەفە بەدەوری ژووردا ڕائەخرێ.
(٨) ڕەنگە ئەم گردە هەر لەو چەشنە گردانە بێت کە لە (چەمچەماڵ) و (دەرگەزێن) و (تاسلوجە)دا باسیان هاتووە.

(سنە) لە بنەماڵەیەکی (گۆران)ە، گۆرانەکانیش وەک پیاوی خێڵەکی بەڕێز نەبوون. ئیتر دەستبەجێ ورتەورتێکی ڕەزامەندی بەناو دانیشتوانی ژوورەکەدا بڵاوبووەوە، دەرکەوت لای کوردە خێڵەکییەکان خۆشەویست بووم، بۆیە میر گورجتر بووەوە و کەوتە باسکردنی مێژووی بنەماڵەکەیان و لەسەرەتاوە وتی مێژووی بنەماڵەی فەرمانداری (سنە)، بنەماڵەیەکی گەلێ ڕەسەنە، بەڵام گۆرانەکان خێڵەکی نین. ئیتر دەستی کرد بە باسکردنی خۆی، کە نەوەی بنەماڵەیەکی ڕەسەنە و لە هۆزێکی بەخشندەیە... هەر لەسەر قسەکانی ڕۆیشت و وتی ناوی هۆزەکەی لە نەژاد دا (کرمانج)ە، بەڵام وشەی (بەبە) نازناوی بنەماڵەکەیانە و ئەندامانی ئەم بنەماڵەیە سەرداری پشتاوپشتی ئەو خێڵەن، لەبەرئەوە ئێستا هەموو ئەو ناوچانەی تیایدا دانیشتوون و دانیشتوانی ناوچەکەش پێکەوە، حکوومەتی (بەبە)، یان (بابان) ناودەبرێ، هۆزەکەش لە بنەچەدا لە (پشدەر)، لە شاخەکانی باکووری نزیک (سی کەنە)ی سەرسنووری ئێران دروستبووە. هەروەها وتی لەکاتی شەڕی نێوان عوسمانی و ئێرانییەکاندا، یەکێک لە باپیرەکانی، خزمەتێکی باشی سوڵتانێکی عوسمانی کردووە، لە بەرامبەر ئەم چاکەیەدا بەوە خەڵات کراوە کە فەرمانداریێتی هەموو ئەو ناوچانە بکات، کە بەشەڕ لە ئێرانی داگیرکردبوو، بەمجۆرە وردەوردە خۆی و ئەوانەی دوای خۆی هاتن، توانیویانە دەست بەسەر ئەو ناوچانەدا بگرن کە ئێستا بەدەستیانەوەیە و ئەو ناوچانەش لەوساوە لە ئێرانییەکانیان سەندۆتەوە، ئیتر هەموو ئەم ناوچانەش کەوتنە ژێر دەسەڵاتی بابانەکان، یان (بەبە) و بە فەرمانداریێتی (شارەزوور)یان سپارد، کە پایتەختەکەی کەرکووک بووە.

بەڵام میر، لەم گێڕانەوەیەیدا نەیتوانی مێژووی هیچ ڕووداوێکیانم بۆ دەسنیشان بکات، هەر ئەوەندە نەبێ وتی باپیرانی ئەم، ماوەیەکی دوور و درێژ سەرداری وڵات بوون و نزیک سەد ساڵێک لەمەوبەر فرمانداریێتی دوو ناوچەیان درایە. دوایی وتی گۆرانەکان بەسەروسیما و شێوەزمانە کوردییەکەیاندا بەئاسانی ئەناسرێنەوە. لەم بارەیەوە قسە و باسی زۆرمان کرد و لە دواییشدا بەخۆشی و برایەتی لەیەکتر جیابووینەوە. بۆشم دەرکەوت ئامۆزاکانی میر، واتە ئەندامانی خێڵەکەی، بەچاوی ڕەزامەندییەوە سەیریان دەکردم.

کە لە کۆشکەکەش هاتمە دەرەوە، ئەسپێکی جوان و جوان پۆشتەم بینی، وەک دیارییەک بۆم ئامادە کرابوو، کە نەم ئەتوانی وەری نەگرم لەپێش خۆمەوە ڕایان دەکێشا...

ئینجا چووین بۆ سەیری ئەو خانووەی لە نزیک کۆشکەکەوە بۆ من سازکرابوو، بەڵام کە سەیرمان کرد، خانوویەک بوو، ئەوەندە پیس بوو دڵی تیا دەگوشرا، خانووەکە هەرچەند

گەورە و فراوانیش بوو، بەم حاڵەشییەوە خانووی ئەفسەرێک بوو، یان کاربەدەستێکی میربوو، کە لەبەر ئێمە پێیان چۆڵ کردبوو. لام وایە بە ئاشکرا قێزوبێزم لەو خانووە پێوە دیاربوو، بۆیە پسەپسێک کەوتە نێوان کۆمەڵەکەی لای خۆم و کوردەکانەوە، میریش سەرۆک وەزیرانی ناردبوو، تا تکام لێ بکات و ڕێگە بدەم بە خەزنەدارەکەی لای خۆم و یەکێک لە کاربەدەستانی میر، بچن بۆ ناو شار، هەر خانوویەکیان بەدڵ بێت، دەستبەجێ بۆمانی چۆڵ بکەن و بچمە ناوی. بەڵام ئەم پێشنیارەم بەلاوە پەسەند نەبوو، چونکە سەرباری ئەوەش کە بەدڵم نەبوو، حەزیشم نەدەکرد کەسی تر بێزار بکرێ. جگە لەمە، من پێم وابوو خانووەکانی ناو شاریش جیاوازییەکی ئەوتۆیان لەنێواندا نەبێ. دیارە هەر لە سەرەتاوە میریش ئەوپەڕی توانای خستبووە گەڕ بۆ زامنکردنی حەسانەوەمان، لەبەرئەوە بڕیارم دا بچمە ئەم خانووە و هەستیشم کرد بڕیارەکەم بەشێوەیەکی گشتی جێی ڕەزامەندی بوو. بۆیە لەسەرئەمە (میناس)م نارد بەشوێن هاوسەرەکەمدا، تا لەگەڵ خۆیدا بیهێنێ بۆ ناو شار، چونکە کوردەکان هەرگیز بەچاکیان نەئەزانی ئەمڕۆ بگەڕێمەوە بۆ چادرگەکەمان. بە ئاسانیش ئەو بڕوا پڕوپووچەیان تیا بەدی دەکرا، کە ئەگەر شارەکە بەجێبهێڵم، بەشتێکی شوومی دەزانن. لەبەرئەمە تا گەیشتنی هاوسەرەکەم، دوو سێ سەعاتم بەبێزاری و وەڕسی و بە پیاسە بردەسەر، ئەمیش بووە هۆی زیادکردنی ئەو ژانەسەرەی لە بەیانییەوە تووشم ببوو. بۆ ئاگادار بوونیش لە شێوەی خانووە باشەکانی ناو سلێمانی، بەچاکی ئەزانم باسی ئەم خانووە بکەم، کە خانوویەکی چوارگۆشەی یەک نهۆمییە و لەسەر عەمارتەیەک دروستکرابوو، کە بەرزی عەمارتەکە نزیکەی (٣) پێ دەبوو، لە خشتی کاڵیش دروستکرابوو، دیوارەکانی عەمارتەکە بە قوڕی تێکەڵ بە (کا) سواخ درابوو، یەک دوو ژووری کۆشکەکە لەسەر سواخی قوڕەکەوە بە (قسڵ) سواخ درابوو، بنمیچەکەیشی تەخت و دارەڕا و ڕایەڵی ڕێک و جوانی کرابوو، لەسەروو ئەمەشەوە گڵەبان کرابوو، هەموو خانووەکەش لەناو حەوشەیەکی گەورەدا، یان وەک لە هیندستان دەڵێن لە ناوەڕاستی مەیدانێک دروستکرابوو. ئەم حەوشەیە بە دیوارێک، لەمسەر بۆ ئەوسەر، کرابوو بەدوو بەشەوە، کە دیوارەکە، لە نزیک ناوەڕاستی خانووەکەدا ئەیدایەوە لە هەردوو بەری حەوشەکە و کردبووی بەدوو بەشی پاش و پێشەوە، یەکێکیان کرابوو بە حەرەم[٩] ئەویتریان کرابوو بە دیوەخان[١٠]. وەک تیکڕای خانووی تورکەکان نەبوو، کە

(٩) حەرەمخانە: ئەو بەشەی لەناو ماڵدا تایبەتە بە ئافرەت.

(١٠) دیوەخان: بەشێکە لەناو ماڵەکەدا، لەوێدا خاوەن ماڵ پێشوازی میوان دەکات و نۆکەر و پیاوەکانیشی تیدا نیشتەجێ دەبن.

لەیەک دەرگاوە دەچوویتە سەر هەردوولایان، بەڵکو دەبوایە لە دەرگای ئەو دیوارەوە بچوویتایەتە ژوورەوە، کە حەوشەکەی دەکرد بە دووبەشەوە، ئەمەش بەتایبەتی بۆ ئەوکاتانەی هەوا ناخۆش دەبوو، بۆ هاتووچۆ. هەردوو حەوشەکە سەوزەگیایەکی زۆری لێ ڕوابوو. داری بیی و چنار و تووی لێ نێژرابوون. گوڵی هەمەچەشنەش لە گوڵدان و دوکانی بچکۆڵەدا نێژرابوون، لە حەوشەی ماڵەکانی سلێمانیدا جۆگەلەیەکی بچکۆلەی ئاویشی تیایە، کە بە کارێز لە شاخەکانەوە ڕایان کێشاوە. وا دیاربوو لە دروستکردنی ژوورەکاندا پشتیان بە نەخشە و شتی وا نەبەستبوو. بەڵام هەرچۆنی بێت، من خۆم نەمتوانی یاسایەک لە شێوەی دروستکردنی خانووەکەدا بەدی بکەم، جگە لەو تەلارەی لەهەردوو بەشی حەرەم و دیوەخانەکەدا هەبوو، ئەم تەلارانەش، ئەو ژوورانەن کە لە ڕووی دەرەوەی خانووەکەدان و بەری پێشەوەیان بەرەڵایە و تایبەتن بۆ پێشوازی میوان و بەشێوەیەکی گشتیش بۆ خەوی هاوینان، جگە لەو هەژارانە زیاتر، کە ماڵەکانیان تەلاری تیا نییە، کەس لەسەربان ناخەوێ، لە ڕۆژانی گەرمای بەتینیشدا کە لە مانگێک زیاتر تێناپەڕێ، هەندێ کەس لە حەوشەکانیاندا سەکۆی نزم دروست دەکەن و لەسەری دەخەون. هەندێکی تریش کەپر و چەرداخ، لە قامیش و زەل و لقوپۆپی درەخت، لەسەر حەوزێکی بچکۆلەی ناو حەوشەی خانووەکانیاندا دروست دەکەن و لەسەری دەخەون. یان بۆ خۆ ڕزگارکردن لە کێچ، کە لە شتە هەرە بێزارکەرەکانە و لە هەموو ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتدا و بەتایبەتیش دەڵێن لەم ناوچەیەدا، کە بێ ئەندازە زۆرە، کوللە و پەردە دروست دەکەن.

لە دیوەخانەکاندا داڵان، یان هەیوانێکی گەورە و تاریک هەیە، کە بەچەند کۆڵەگەیەک ڕاگیراوە، دەڵێن لە هاویندا پەنایەکی فێنکە، بەڵام دیارە ئەویش هەر دەبێتە مەڵبەند بۆ کێچ، جگە لەم بەڵایەکی تریش هەیە، ئەویش دووپشکە، دەڵێن گەورە و زۆر و ژەهردارن. هەروەها هەزارپێش هەیە، بەڵام پێم وایە ئەمیان زۆر ترسناک نەبێ. جگە لەمەش ماری گەورە و زۆریشی هەیە، دەڵێن ئەمانیش زۆر ژەهردارن.

ژوورە زستانییەکانی تری خانووەکەش، لە ڕاڕەوی درێژ و تاریکەوە دەچوویتە سەریان و دیمەنیشیان وا نەبوو لە نزیکەوە ئارەزووی دیتنیان بکەیت. لەڕاستیدا منیش زۆر تیایاندا نەئەمامەوە و ئەوەندەی پێم بکرایە، هەوڵم دەدا لە دەرەوەبم.

خانووە ئاساییەکانی تریش لە گەوڕێکی قوڕین دەچوون. شارەکەش هەمووی لە گوندێکی گەورەی عەرەبی دەچوو، کە ناوماڵەکانی بە دەرەوەن، لەوەش دەچوو خەڵکەکە خۆیان دەربەستی ئەمە نەبن، چونکە ئافرەتەکانیانمان ئەدین بەبێ پەچە و ڕووپۆش، بێ

باکانە، لەگەڵ پیاواندا دەچوون بۆ بازاڕ، بۆ جێبەجێکردنی کاروباری ناوماڵیان، سەرەڕای ئەوەش ئەم شارە دیمەن ناشیرینە، پێنج خان و دوو مزگەوتی ڕێک و جوان و حەمامێکی زۆر پۆشتەی تیایە، باشترین شارەزاش لە کوردەکان خۆیان، ئاماری دانیشتوانی شاری سلێمانی، بە هەموو فەرمانبەرانی میری و داروودەستەی میرەکانەوە، بە (١٠,٠٠٠) دەهەزار کەسێک داناوە، بەڵام دانیشتووە ئاساییەکانی شار، لە بنچینەدا بریتی بوون لە جووتیاری گوندنشین.

هەر کە بارخانەکەم گەیشتەجێ، چادرێکی دوو ئەستووندەگیم هەڵدا و کردم بە دیوەخان، یان ژووری میوان. پاشان ڕازاندمەوە و چەکەکانی خۆمم پیاهەڵواسی و ئەو ڕایەخە جوان و لبادانەشم تیا ڕاخست، کە میر بۆی ناردبووم، ئیتر بوو بە ژوورێکی میوانی گاڵتە پێنەکراوی ڕۆژئاوایی بێ هاوتا، کە بێ هیچ گومانێک لە هەموو شارەکەدا ژوورێکی وانەبوو سەربازە هیندییەکانیش لە حەوشەی خانووەکەدا چادریان هەڵدا و هەندێ لەوانەی کۆمەڵەکەی لای خۆشم، کە جێگاکانیان بەدڵ نەبوو، چاویان لەوان کرد و لای ئەوان چادریان هەڵدا. لەشەوی یەکەمدا، بۆ دامەزراندنی ژووری حەرەم، وەک پێویست، سەرکەوتوو نەبووین و چاکترین ژوورمان بۆ نووستن تاقیکردەوە، بەداخەوە لەبەر گەرما و بۆنی پیس و پۆلە کێچ، هەموو ماندووبوونەکەمان بە هیچ دەرچوو. لەبەرئەوە نوێنەکانمان هەڵگرت و چووینە تەلارەکەوە، لەوێش هەر خۆمان لەدەست ئەو بێزارکەرە(١١) کوردییانە حەشار دا و تا بەرەبەیان خەو نەچووە چاومان، خۆ ئەگەر بەو هەموو ماندووبوونەمەوە، چەند سەعاتێک خەوم لێ بکەوتایە، دیارە شتێکی خۆش دەبوو.

پلەی گەرما لە سەعات (٥)ی بەیانیدا (٦٢) پلە بوو، لە سەعات سێ و نیوی دوای نیوەڕۆدا (٧٥) پلە بوو، لە سەعات دەی شەویشدا (٦٨) پلە بوو، لای باشووریشەوە تاوتاو (با)ی هەڵدەکرد. ڕۆژێکی ناخۆش و بارانێکی کەمیشی هەبوو.

١١ی ئایار

ئەمڕۆ زۆر خانەدانی کورد هاتن بۆ دیدەنیم. گەلێ زانیاری هەمەجۆرەم دەربارەی نیشتمانەکەیان کۆکردەوە. یەکێکیان بۆی گێڕامەوە کە جارێکیان (ئەمانوڵڵا)ی والی سنە، داوا لە (ئەوڕەحمان پاشا)ی سلێمانی دەکات هۆی ئەوەی بۆ ڕوون بکاتەوە، کە بۆچی دەستە و دایەرە و پیاوەکانی لەکاتی ئاوارەبوون و لێقەومان و تەنگانەیدا شوێنی

(١١) بێزارکەری کوردی، هەر مەبەستی لە کێچە – م.

ناکەون! وەک چۆن کوردە بابانەکان بەرامبەر سەردارەکانیان دەیکەن! لەکاتێکدا ئەم، زۆریش باشە لەگەڵیاندا!. ئەوڕەحمان پاشای گەورەش، وەڵامێکی زۆرتوندی دەداتەوە و دەڵێت: (چونکە تۆ سەرۆک هۆز نیت و پیاوەکانیشت پیاوی هۆزەکەت نین... ڕەنگە نانیشیان بدەیتێ و پۆشتەیان بکەیتەوە و پارەشیان بدەیتێ، بەڵام هیچیان ئامۆزات نین، بەڵکو خزمەتکارن).

لەڕاستیشدا پابەندیی کوردەکان بە سەرۆکەکانیانەوە، شتێکی زۆر بەهێزە، چونکە ئەمانە لە بەغدا لەگەڵ سەرۆکەکانیاندا، لە حاڵێکدا دەژین، تەواو دەستبەرداری خۆیان دەبن و تاڵترین ژیان بەسەر دەبەن و هەموو کوێرەوەری و نەبوونییەک دەچێژن، بەبێ ئەوەی ورتەیەک لە دەمیانەوە بێت. زۆرجار لەشاری بەغدادا، چەندان خانەدانی کورد، بە جلوبەرگی شڕەوە دەبینیت، لەکاتێکدا هەریەکە لەمانە، لە نیشتمانەکەی خۆیدا، ئەسپی پۆشتە و خزمەتکاری هەبووە. بەڵام ئەمانە بەوە ناسراون کە لە تەنگانەدا بە کۆڵ هەڵگری و ئاوکێشیی پارە پەیدا بکەن و بیدەن بە سەرۆک و سەردارەکانیان، تاپێی بژین... لەکاتی مردنی براکەی ئەوڕەحمان پاشادا لە بەغدا، کوردێکی داروودەستەی خۆی، لە تەلاری ئەو خانووەوە، یان ئەو ماڵەی کە تیایدا بوون، لەوساتەدا کە سەرۆکەکەی دوا هەناسەی ژیان دەدات، هاوار دەکات و دەڵێ (ئەوە چی قەوماوە؟ بەگ مرد؟ کەواتە منیش دەبێ ساتێک دوای ئەو نەژیم) ئیتر لەسەر بەرزایی خانووەکەوە خۆی فڕێ دەداتە خوارەوە و ئەمرێ. زۆرجاری تریش لە بەغدا ئەم بەسەرهاتەیان بۆ گێڕاومەتەوە... لەگەڵ ئەوەشدا کە ئاوارەبوون لە بەغدادا، شتێکە، کورد یەکجار زۆر لێی ئەترسێ، کەچی بەڕادەیەک پابەندییان بە سەرۆکەکانیانەوە توندە، سامیی ئەو ئاوارەبوونە نایان ترسێنێ، چونکە بەرگەی هەرچی هەژاری و نەبوونییە ئەیگرن، بەبێ ئەوەی ئاخ و ئۆفێک دەربڕن. هەر بەڕاستیش چۆڵەوانیی و گەرمای بەتینی ئەو وڵاتی عەرەبە، شتێکە وەک دەیانوت ناتوانن تیا بژین...

(سلێمان پاشای کوردی)ش سەرەڕای ئەوەی کە چەندان جار فێڵ و تاوانی والی بەغدای تاقیکردبۆوەوە، کەچی ساویلکەیەتی خۆی وای لێکرد جارێکی تریش بەغدا ڕای بکێشێتەوە لای خۆی و پێی وتبوون هەموویان ئامادەی هەر فرمانێکن لە پێناویا بیکەن، تەنیا بەرگەگرتنی سامیی ئاوارەیی دوور و درێژی بەغدا نەدا نەبێت. پێیشی وتبوو: ئەگەر ڕێگاکان دەدات حەز دەکەن بەخۆیان و هەموو خاووخێزانیانەوە کوردستان بەجێ بهێڵن و لەگەڵیا بڕۆن و کاسبی بۆ بکەن... کە یەکێک لەم سەرکردانەش جلەوی

فەرمانداریێتی دەستگیر دەبێ، بەپیتترین زەوی دەدات بە دڵسۆزترینی ئەو دەست و پێوەندانە، جگە لە ئەسپ و چەک و پێبەخشینی بەردەوامیان...

جارێکیان خالید پاشا بۆی گێرامەوە، کاتێ فەرمانداریێتی (کۆیسنجاق)یان لێ سەندۆتەوە، پیاوەکانی هاتوونەتە لای و کەلوپەلی ئەسپ و زین و ئەو زیوانەش کە بە ئەسپەکانیانەوە بووە، هەموویان خستۆتە بەردەمی و پێیان وتووە مادام بۆ بەغدا ئاوارە دەکرێ، ئەمانیش دێن بۆ ئەوێ بۆلای و لەوێ پێویستیان بەم شتانە نامێنێ و دەبێ ئەم شتانەیان بکات بەپارە، تا بەکەڵکی بێت.

لە چاکترین سەرچاوەی باوەڕ پێکراوەوە ئەوەم بۆ دەرکەوت، کە خۆشم زۆر دەمێک بوو بڕوام وابوو، کە گوندنشینەکان کۆمەڵە خەڵکێک پێک دەهێنن سەروبەر جیاوازییەکی تەواویان لەگەڵ کوردەخێڵەکییەکاندا هەیە، کە بەدەگمەن خێڵەکییەکان کشتوکاڵ دەکەن، یان هەر نایکەن. لەلایەکی تریشەوە ئەم جووتیارانە، کەم جار دەکرێن بە سەرباز. کوردە خێڵەکییەکان بۆ خۆ جیاکردنەوەیان لە گوندنشینەکان، خۆیان ناوناوە (سوپا)، یان (کوردی جەنگاوەر). بەڵام گوندنشینەکان ناوێکی جیاواز و تایبەتییان نییە لەم ناوچانەدا، لە (مسکێن) و کۆیلە زیاتر.

جارێکیان کابرایەکی خێڵەکی بۆی باسکردم کە خێڵەکیی بەچاوێک سەیری گوندنشین دەکەن، وەک ئەوەی ئەمانە، بۆ خزمەتکاریی دروست بووبن. لە ڕاستیشدا ئەم جووتیارە کوردانە زۆر کڵۆڵ و بێچارەن، تا ڕادەیەکی زۆریش ژیانیان لە ژیانی کۆیلە ڕەشەکانی هیندی ڕۆژئاوا دەچێ. لەوەش ناخۆشتر ئەوەبوو، نەمدەتوانی وا لەو ئاغایانەی کورد بکەم شەرم لەو توندوتیژی و دڵڕەقییە بکەن کە بەرامبەر ئەو مسکێنە[١٢] بەسزمانانەی

(١٢) ئەو جیاوازییە زۆرەی نووسەر، لەنێوان کوردی خێڵەکی و گوندنشینە کوردەکاندا هەستی پێکردووە، لەجێی خۆیدا بووە، چونکە ئەوەی لای هەمووان ئاشکرایە، ئەوەیە کە کوردە خێڵەکییەکان بریتین لە یەکێتییەکی کۆمەڵایەتی، یان ڕەمزێکی پاڵاوتەی ئەو نەتەوە هیندی و ئارییانەی لە ڕۆژگاری کۆچ و ڕەوە گەورەکەوە، واتە هەزار و پێنج سەد ساڵ بەر لە دایکبوونی عیسا هاتوونەتە ناوچەی کوردستانەوە. بەڵام گوندنشینەکان ئەوەی دەربارەیان زانراوە، ئەوەیە ئەمانە پاشماوەی خەڵکی ناوچە ڕەسەنزادەکەن و بنەچەیان دەچێتەوە سەر نەتەوەکانی (زاگرۆس) و لەگەڵ تێپەڕبوونی ڕۆژگاردا تێکەڵی ئەو عەشایەرانە بوون، کە هاتوونەتە ناویان و هەریەکەشیان دابونەریت و سیفاتی خۆی پاراستووە، ئەگەرچی ئەو سیفاتانە خەریکن لەناودەچن. گوندنشینەکان بەدوو جۆر ناو دەبرێن، کە تائێستاش بۆ جیاکردنەوەیان لە خەڵکی خێڵەکیی بەکاردەهێنرێن، ئەو دووجۆرەش یەکێکیان (دێکانی)یە و مانای خەڵکی لادێکانە و ئەوی تریان (مسکێن)ە و مانای جووتیارە. ئەمەی دووەمیان شێوە گاڵتەپێکردنێکی تێدایە. سەرۆک خێڵەکان هەندێ مافیشیان بەسەر گوندنشین و جووتیارەکانەوە هەیە، کە هەر بەڕاستی وایان لێدەکات بەپێی تێگەیشتنی ئێستا (مسکێن) و کڵۆڵ بن.

هەیانە. هەمووشمان لەسەر ئەو ڕایەین کە ئەم جووتیارانە بەشێوەی قسەکردن و وسەروسیمایاندا، بەئاسانی لە خێڵەکی جیا دەکرانەوە، مافی ئەوەشیان نەبوو وەک خانەدانەکانی نیشتمانەکەیان، خۆیان بنوێنن.

جارێکیان مەحموود ئاغا پێی وتم (تورکەکان بێ ئەوەی لە یەکمان جیابکەنەوە، بەهەموومان هەر دەڵێن: کورد. لەگەڵ ئەو لادێییە گەمژانەدا زۆر جیاوازین، کە تورکەکان پێیان خۆشە بەسەرماندا دابڕن...)[١٣] مەبەستیش لەو ڕەفتارەیە کە لەگەڵ لادێییەکاندا دەکرێ و بەگەمژە دادەنرێن. بەڵام ئەو زەبروزەنگەی لەسەر لادێییە، لادێییەکەش و زۆردارەکەش پێکەوە گەمژە و گێل بکات و لێرەشەوە سەیر نییە ئەگەر کوردی خێڵەکی و کوردی لادێیی، هەروا بەگێلی و گەمژەیی بمێنێتەوە و هەست و گۆشیان نەبێ.

لە گفتوگۆیەکدا دەربارەی بنەماڵە گەورەکانی کورد، یەکێک لە دانیشتووان وتی: (شوورەیی نییە بۆ سەرۆکەکانمان ڕازی ببن بە بەغداد، لەوێ ملکەچ بکەن بۆ تورکێک، کە هەر پێش ماوەیەک، وەک وڵاخ. بەچەند سەد قرۆشێک فرۆشراوە، لەهەر کامێکیشمان تووڕە بێت، پێمان دەڵێ: (کوردی کەر!). یەکێکی تر لە دانیشتووان هەڵیدایەوە وتی: (ڕقەبەریی نێوان میرەکانمان، خۆیان، خۆیان لەناو دەبات، ئەگینا نەتورک و نە ئێرانی، ناتوانن بەسەرماندا زاڵ بن، ئەگەر دووبەرەکی و ناکۆکی نێوان بنەماڵەکانی سەرۆکەکانمان نەقۆزنەوە، ئێمە ئەمە باش ئەزانین، کەچی سەرەڕای ئەمەش تورکەکان هەمیشە و بەم فێڵەنا، بەیەکێکی تر، دەتوانن بەسەرماندا زاڵ بن، بەڕاستیش ئێمەی کورد، درەنگ تێئەگەین).

کاتێ باسی ڕووخاویی و پیسیی ئەو خانووەشم کرد کە تیایدام، هەر هەمان پیاو وتی: (ڕاست ئەکەیت، خانووەکەت پیس و ڕووخاوە، بەڵام بۆچی خانووی چاک دروست بکەین و هەموو دەمێکیش چاکی بکەینەوە، ئەگەر دڵنیا نەبین لە ژیانی خۆمان و لەوەی تادوا هەناسەمان تیایدا ئەحەوێینەوە؟ جا چ جای بۆ نەوەکانمان، ئەم پاشایە دەڕوا و یەکێکی تر لەهەمان بنەماڵە[١٤]، بەخۆی و دۆست و خزمەکانییەوە دێت و هەموومان لەماڵ و حاڵ و زەویوزارمان دەردەپەڕێنێ و ئەیدات بەوان. هۆی سەرەکی کاول بوونی ئەم نیشتمانەش ئەوەیە کە ئاسایشی تیانییە و میرەکانیش فەرمانڕەوایەتییان زۆر ناخایانێ فەرمانڕەواش هەرچۆنێ دەبێ، با ببێ، بەڵام ئەگەر دڵنیابێ لەوەی تا دوایی ژیانی حوکم دەکات،

(١٣) مەبەست لەو قسەیەیە، کە لەناو تورکەکاندا باوە و دەڵێن (وەک کوردی کەر).

(١٤) ئەوەی لێرەدا شایانی باسە ئەوەیە کە میرانی (سلێمانی) هەموویان دەبێ سەر بەبنەماڵەی (بابان) بن.

کەڵکی لێ وەردەگیرێ. نیوەڕۆ مەحموود مەسرەف بۆ ئەوەی (شەڕەکەو)م نیشان بدات، هات بۆ لام. لای کوردەکان ئەمە جۆرە ڕابواردنێکی خۆشە. مەحموود مەسرەف خۆی، کە وەرزشکارە، زانی من تا ئەوکاتە، شتی وا سەیرم نەدیوە، حەزی کرد کەوە شەڕکەرەکانیم نیشان بدات، کە کۆمەڵە کەوێکی زۆر نایاب بوون مەحموود مەسرەف لەپێشدا خۆی لەگەڵ چوار کوڕی، هاتنە لام، هەرچواریان لاو و باڵابەرز و ڕێکوپێک بوون، هاوڕێکەم دیمەنێکی زۆر شکۆداری لەناویاندا هەبوو، دڵیشی بەوە زۆرخۆش بوو، کە کوڕەکانیم بەلاوە شەنگ و شۆخ بوون، بۆیە وتی: (بەڵێ قوربان، سێ و چوارێکی تریشم لەماڵەوە هەن ڕۆژێک دەبێ بگەنە ئەو تەمەنەی بێنە خزمەتت و دەستت ماچ بکەن). سەیرم لێهات کوڕەکان لەبەرچاوی باوکیان، ئازادیی خۆیان بەجۆرێک پەیڕەو دەکەن، زیاد لە ئازادیی ڕۆژهەڵاتیانەیە. هەریەکەیان بە ئارەزووی خۆی دەجووڵا و قەنەی خۆی دەکێشا. ئەوەی تا ئێستا من دەربارەی نەریتی عەرەب و تورکەکان دەیزانم، تا باوک دانیشتبێ، کوڕەکانیان دانانیشن.

دوای خواردنەوەی چەند فنجانێک قاوە و قەنەکێشان، هاوڕێکەم بە قاقبە قاقبی کەوەکاندا، هەواڵی گەیشتنی لەشکری ڕاگەیاند، وەک خۆی ئەو ناوەی لێنابوون، کە لە ماوەیەکی دوورەوە دەنگیان دەبیسترا. دوای تاوێ کۆمەڵێ کوردی توندوتۆڵ هاتن و بەهەموویان ژمارەی (٣٢) قەفەسیان خستبووە سەرشان، کە هەر قەفەسێکیان نێرەکەوێکی تیابوو. قاقبەقاقبی بەکۆمەڵ و بەردەوامی ئەم کەوانە، هەراو ژاوەژاوێکی سەیریان دروست کردبوو. دەتوت دەنگی هەزار سەعاتی گەورەن پێکەوە. تا نەکەوتنە شەڕیش، یەک تۆز بێدەنگ نەبوون. بەدوای قەفەسەکانیشەوە کۆمەڵێکی تری کەوبازییان لەگەڵ بوو، کە شەیدای دیتنی دیمەنەکە بوون. ئەگەر نەشم وتبایە دەرگاکە لەسەر ئەوانە دابخەن کە بەزەبری کوتەک نەبوایە، دابڕ نەدەکران خەڵکێکی زۆریش دەهاتنە ژوورەوە. پاشان قەفەسەکانیان لە شێوەی بازنەیەکدا ڕیزکردن و بینەرانیش لەپێشەوە وەستان و من و مەحموود مەسرەف و کوڕەکانیشی لای چادرەکەوە بازنەکەمان تەواوکرد. دیمەنەکە ئەوەی دەهێنا وێنەیەکی بکێشم. بەڵام ئەگەر چەند جارێکم نەدیبایەوە، تا هێڵە گشتییەکانی وێنەکە لە مێشکمدا ئەچەسپا، کارێکی ئاسان نەبوو.

یەکێک لە پیاوەکان دەرگای قەفەسێکی کردەوە و کەوێکی بەرەڵاکرد، کەوەکەش خۆی گیف کردەوە و دەستی کرد بە لەنجەولارکردن و چاوەڕێکردنی دوژمنەکەی، کاتێکیش دووەمین کەو بەرەڵاکرا، شەڕەکەو دەستی پێکرد. دیمەنێکی خۆش بوو، هیچ

توندوتیژییەکی تیانەبوو. دیتنی ئەم باڵندە بچووکانە زۆر جێی خۆشی بوو. کەوەکان لەسەر نووکی پەنجەی پێ ڕائەوەستان، بۆ یەک دەچوون و بازیان دەدا و دەنووکیان لەیەک دەگرت و فێڵیان لەیەک دەکرد، تا جێگایەکی باشی دوژمنەکەی بگرێ و پارێزگاری خۆیشی بکات لەژێرکەوتن. وەک سەرنجیشم دا گرنگیی سەرکەوتنەکە لەوەدایە کە یەکێکیان ملی ئەویتریان بگرێ. خۆ ئەگەر یەکێک لە باڵندەکان بەو شێوەیە ئەوی بەزاند، ئەوە وەکو سەگی (بوول دۆگ)، یەک دووجار بەناو بازنەکەدا ئەیسووڕاندەوە. هەندێ جاریش کەوێک ئەبەزی و هەر زوو ڕایدەکرد و مەیدانی شەڕەکەی بەجێ ئەهێشت. ئیتر شتەکە لەوێدا ساغ دەبووەوە و تایەکی تەرازووەکە قورستر دەبوو، بەڵام کەوە بەزیوەکە تا دوو سێ مانگی تر، خۆی لە قەرەی شەڕەکەو ناداتەوە. هەریەکە لەم کەوانەش ناوی خۆیان لێنراوە و باڵیشیان نەکرابوو. ئەم کەوانە بەجۆرێک ماڵیی کرابوون، دەستەمۆ ببوون و بەئاسانی بەدەست ئەگیران. بۆ گرتنی کەوێکی تری بەرامبەریشی نەبێ، هێرش و پەلامار نادات. کوردەکان بەتاسە و گەشکەیەکی زۆرەوە سەیری شەڕەکەوەکەیان دەکرد. دوای ئەوەی کەمێک سەیرم کرد، تازە بابەتییەکەی نەما، ئیتر لەبەرچاوم بووە یاریەکی منالانە.

کورد نەتەوەیەکی وەرزشکار و سەرگەرمی سواریی و شەڕەکەو، شەڕەبەران و شەڕەسەگن... (محەممەد)یش وەک عەرەب نەژادێک، پێشبڕکێ و گرەوی لەسەر سواریی حەڵاڵ کردووە. بەڵام ئەم کوردانە لە سنووری ئەم ڕێگاپێدانەشیان تێپەڕاندووە و ڕێگایان بەخۆیان داوە، گرەو لەسەر کەو و شەڕە سەگیش بکەن.

دوای تەواوکردنی شەڕەکەو، دوو ئەفسەر هاتنەلام و ئاگاداریان کردم کە (دارۆغا) فرمانی پێکردوون، بەپازدە سەربازەوە، بەدرێژی شەو، ئێشکچی دەوروپشتی خانووەکەم بن، بۆ ئەوەش ئەم ئێشکچییانە، بتوانن بەلای پاسەوانەکانی مندا تێپەڕن، دوو وشەی ئینگلیزی: (کێی زەلام) و (خۆمانین)م فێر کردن. شتێکی سەیریش بوو لەشاری سلێمانیدا ببیستین کورد ئەو وشانە بە ئینگلیزی بڵێنەوە... ئەم شتانە لە سەربازە هیندییە موسڵمانەکان و لە دەستە و دایەرەی بەریتانیای مەزنەوە فێربووون. هەرئەوانیش ئاگاداریان کردم لەوەی کە کوردەکان لە مەبەستی (نهێنی شەو) گەیشتوون، چونکە وەختی خۆی لەئێران فێری بوون.

ئێشکچییەکان هەر لەخۆیانەوە لەسەربانی ماڵە دراوسێیەک جێی خۆیان چاک کرد و بەسەر هەموو سەربانەکانی تردا، کە بەو سەربانەوە نووسابوون، دەستیان کرد بە

هاتوچۆکردن و بێ باکانە بەسەربانی ماڵی خەڵکدا و بەناو ماڵ و ژندا، کە لەو سەربانانە خەوتبوون، هەر کاتێ خۆیان ئارەزوویان لێ بوایە، دەهاتن و دەچوون. ناڕەزایی دەربڕینیش لە بەرامبەر ئەم زوڵم و زۆرەدا، هیچ دادێکی نەدەدا، چونکە زۆردار و زۆرلێکراوەکەش هۆی ئەم دەست درێژییەیان نەئەزانی. تۆ بڵێی مرۆڤ بەم هەموو زوڵم و زۆرە سەرکوێر بکرێ و لێشی بێدەنگ بێت!؟. وا ڕێکەوت (ئاغا میناس) لە یەکێک لەو ئەفسەرە ئێشکچییەی پرسی: ئەرێ چرپایەکی نووستنمان بۆ پەیدا ناکرێ؟ ئەویش وتی چۆن پەیدا ناکرێ و دەستوبرد چووبوو بۆ یەکەمین (خان)ی نزیک و پڕیدابووە سێ چرپای ئەو بازرگانە بەغداییانەی لەوێ دابەزیبوون و زۆر بە ئازایی و سەرکەوتنەوە هێنانی. دیارە پێویست ناکات بڵێین دەستبەجێ چرپاکانم گەڕاندەوە بۆ خاوەنەکانیان.

پلەی گەرما، لە سەعات پێنجی بەیانیدا (٦٦) پلە و لە سەعات دوو و نیوی نیوەڕۆدا (٧) پلە و لە سەعات دەی شەویشدا (٦٨) پلە بوو. باش لە باشووری خۆرئاواوە هەڵیدەکرد، هەندێ ڕشێنەی باران و هەورە بروسکەیەکی کەمیش هەبوو.

١٢ی ئایار

ئەم بەیانییە چووم بۆ حەمام و سەیرم کرد زۆر جوان و پاک و خاوێن بوو، زۆر باشیش ڕووناک کرابووەوە، کارگوزارەکانیشی باش بوون و لە هەموو حەمامەکانی وڵاتی عوسمانی چاکتر بوو، کە هەتا ئێستا دیومن، جگە لە حەمامەکانی شام و ئەستەموڵ و قاهیرە، کە ئەم، لەهەندێ ڕووەوە لەوانیش باشتر بوو. دیوارەکانی بەڕەنگێکی بریقەدار و لەسەر شێوەی عەرەبیی سپی کرابوون. پڕیش بوو لە حەوز و فوارە. ئەم حەمامە لەلایەن میری ئێستای سلێمانییەوە، دوو وەستای بەتایبەتی لەئێرانەوە بۆ دروستکردنی لەسەر حسابی خۆی بۆ هێنابوون. دەڵێن شێوەی دروستکردنەکەی لەوەی کرماشان دەچێت. هەروەها یەکێکی تریشی هەر لەسەر ئەم شێوەیە لەماڵەکەی خۆیدا دروستکردووە. موسڵمانەکان پارەیەکی زۆر لە حەمامدا خەرج دەکەن، چونکە بەجۆرێک لەخواپەرستیی دەزانن، تەنانەت لەشکری دوژمنیش هەرگیز بیر لەوە ناکەنەوە زیان بە حەمام بگەیەنن. بۆیە بۆئەوەی بپارێزرێ و لەناونەچی، وەقف[١٥] دەکرێ.

ئەمڕۆ ئاووهەوای سلێمانی خۆشبوو، چونکە لە سەعات شەشی بەیانیدا (٦٦) پلە

(١٥) وەقف: مەبەست لەوەیە میر بەمەبەستی کاری خێر و ئایین پەروەریی دەستی بەسەردا بگرێ، لەم بارەدا واتە ئەو (وەقف) کردنە شتێکە هەر بۆ ناو.

بوو، سەعات دوو و نیوی دوای نیوەڕۆ (٧٨) پلە بوو. لە سەعات دەی شەویشدا (٦٩) پلە بوو. با لای خۆرئاواوە هەڵیدەکرد، هەندێ گرمە و ڕشێنەی هەبوون، لە شەویشدا بارانەکە زیاتری کرد و هەورەبروسکەشی دەدایەوە.

١٣ی ئایار

چووم بۆ سەردانی هاوڕێی دێرینەم (عەبدوڵڵا پاشا) و وامزانی تەندروستی کەمێک چاکتربووە، بەڵام هێشتا هەر زۆر لاواز و کەم هێزبوو، زۆر بەماتیی دەستی کرد بە گێڕانەوەی بیرەوەری خۆی لە بەغداد... کە ناوی خالید پاشای خزمیشی هاتە ناو ناوان، وتی: (تا ئەمڕۆ ماوەیەکی زۆری لە بەغدا بردۆتەسەر و هەموو ڕەوشتێکی خێڵەکییانەی خۆی لەیاد کردووە و ئێستا کوتومت لە بازرگانێک دەچێت). عەبدوڵڵا پاشا لەوانە نەبوو بەتەنگ هەواڵ زانینەوە بێت، کەچی ئەمڕۆ، بۆ یەکەمین جار بەپرسیار دایگرتمەوە و لەپێشەوە بە (چین و ماچین) دەستی پێکرد و وەکو موسڵمانەکان لەجیاتی (چین) بەکاردێنن و هەر بەردەوام بوو تاگەیشتە باسی هەڵوێستی وڵاتانی ئەوروپا و هێزی هەریەکەیان. دیاربوو ئەم باسە لەناو بنەماڵەی باباندا پێشتر، لە دانیشتنێکدا شتێکی لێ باس کرابێ و هاوڕێکەم بیەوێ خۆی ئامادە بکات تا بۆ دووەمین جار لێی بدوێتەوە.

دوای گەڕانەوەشم بۆ ماڵەوە، پێش ئەوەی بچمە حەرەم، پێشوازی هەندێ هاوڕێیانی کوردم کرد، یەکێک لەوانە (محەمەد ئاغا) بوو، وتی: (هۆی سەرەکی کاول بوونی ئەم وڵاتە، نەبوونی ئاساییشە لەهەموو ناوچەکەماندا چونکە ئێمەی خێڵەکیی، ئەگەر دڵنیا نەبین لەوەی ئەو ناوچانە، هی خۆمانە، ئەوسا خۆشمان تەرخان ناکەین بۆ کشتوکاڵ تیاکردنی و بەم ڕەنگە وڵاتەکەش گەشە ناکات و پێش ناکەوێ، بۆ وێنە: من ئەگەر بزانم سەرۆکەکەم جڵەوی فەرمانڕەوایی بەدەستەوە نامێنێ و خۆشم تا وەرزی هەڵگرتنی خەلەوخەرمان، زەوییەکەم بەدەستەوە نامێنێ، یەک تەغار تۆو ناکەم. لەبەرئەوە لەجیاتی ئەوەی خۆم زەوییەکەم تۆو بکەم، ئەیدەمە دەست لادێییەکان، خۆیان چۆنی دەکەن، بابیکەن و من بەشی خۆمیان بەشێوەی زەکات، یان (دەیەک)یان لێ ئەسێنم، سەرباری ئەمەش بەهەر شێوە و پەڵپ و بیانوویەک بێت، شتێکی تریان هەر لێ ئەسێنم).

کاتی خۆی (ئەوڕەحمان پاشا) دەیویست کارێک بکات، ڕاستەوخۆ وڵاتەکەی باج بە (بابیعالی) بدەن، بە مەرجێ سەربەخۆ بێ و سەر بە هیچ والیەکی دەوروپشتی نەبێت، لە بەرامبەر ئەمەشدا قایل بووە (بابیعالی) ساڵانە داوای چەندی لێ بکات،

ئەورەحمان پاشای بابان
ئەم وێنەیەم لەم کتێبە فارسییەوە وەرگرتووە: «سفارتخانهای ایران»، نووسینی: دکتر محمد امین ریاحی، چاپ اول، تهران، ١٣٦٩ هەتاوی - ١٩٨٩ ز (م)

بەرێکوپێکی بیدات و بۆ ئەمەش هەر بەتەنیا پابەندی فرمانەکانی (بابیعالی) بێت و لەکار نەخرێ و دوورنەخرێتەوە و دەست لە کاروباری ناوخۆی ناوچەکەی وەرنەدرێت، مەگەر لەکاتی سەرپێچی و یاخی بووندا نەبێت، بەڵام (پاشا) هەرگیز نەیتوانی ئەم شتانەی بۆ بێتەدی، چونکە لەکاتی یاخی بوونەکەی سلێمانە بچووکی والی بەغدادا، لە (بابیعالی)یەوە - ڕەئیس ئەفەندییان ناردبوو بۆ لابردنی سلێمانە بچووک، داوایشی لە ئەورەحمان پاشا کردبوو، کە لەجێی سلێمان پاشا ببێتە والی بەغدا، کەچی ئەورەحمان پاشا زۆر مەردانە و بەتوندی داواکەی ڕەت کردبووەوە و وتبووی (ڕاستە من بەوە، پلەی یەکەمی وەزیریم ئەدرێتێ، بەڵام قومێک لە ئاوی چیاکانی کوردستان بەهەموو تەخت و بەختی دەوڵەتی عوسمانی ناگۆڕمەوە، ڕەنگە چوونیشم بۆ بەغدا، گوزەرانم زۆر خۆشتر بکات، بەڵام ئەنجامەکەی دەبێتە هۆی لەناوچوونی بنەماڵەی بابان).

دوای نیوەڕۆش چووم بۆ سەردانی عوسمان بەگ. دەست و پێوەند و کارگوزارانی زۆر ڕێکوپێک بوون، خانووەکەیشی وەک خانووەکەی ئێمە وابوو. بەڵام ئەوەی ئەم، ڕێکوپێکتر و لە جێگایەکی کەمێک بەرزتریشدا دروستکرابوو. عوسمان بەگ لەوانەبوو، کە سەردانی زۆردەکرا، شان و شکۆیشی پێی کەم نەدەبوو. بەڕاستیش تابڵێی پیاوێکی خۆش مەشرەب بوو. هەروەک چۆن پرسیاری زۆر بەجێی لێ دەکردم، هەر بەو شێوەیەش وەڵامی پرسیاری منی بەجۆرێک دەدایەوە، کە زیرەکیی تیا بەدی دەکرا. پۆزشی بۆئەوەش دەهێنایەوە کە ئارەزووی زانینی هەیە و پرسیار زۆر دەکات و وتی: (ڕەنگە بێزارت بکەم، بەڵام ئەوەت لەبیر نەچێ کوردێک چەند بەلایەوە سەیرە کە لەگەڵ ئینگلیزێکدا ئەدوێ و چەند ئارەزوو لە سنگیا ئەجۆشێ بۆ قۆستنەوەی ئەو قسانە و زانینی ئەوشتانەی کەڵکیان لێ وەرئەگیرێ و ڕێگەی تریشی نییە بۆ فێربوونیان) منیش حەزم دەکرد بەردەوام بێ لە پرسیارکردندا و دڵنیاشم کرد لەوەی منیش لە وەڵامەکانمدا وەکو ئەو، سەربەست ئەبم. پرسیاری زۆری دەربارەی ئینگلتەرە و فەرەنسا و ڕوسیا و ڕژێمەکەی ئێمە و شێوەی سەراپەردەی وڵاتەکەمان و چۆنێتی ڕێکخستن و بناغەی دروستبوونی سوپاکەمان و گەلێ پرسیاری تری دەربارەی سوپاکەمان کرد، کە لەوەدەچوو شتەکەی بەلاوە مەبەست بێ و شتیشی لێ بزانێت، بەپێچەوانەی تورکەکانیشەوە زۆر گوێی بە کاروباری سوڵتان و ئەستەموڵ و تورکەکان نەدەدا. دەربارەی شەڕەکەی (واتەر لو)، بە دوور و درێژیی پرسیاری زۆری لێکردم، بەبێ ئەوەی ناوی شەڕەکەی بیرمابێ، کە ڕەنگە هەر لە ئێرانییەکانی بیستبێ. دەربارەی (بۆناپەرت)، یان وەک ئەو دەیوت: (ئیمپراتۆل)، شتی

بیستبوو. دوایی هاتە سەرباسی (چین) و هەر هەمان ئەو پرسیارانەی دووبارە کردەوە، کە سەرلەبەیانی ئەمڕۆ، عەبدوڵڵا پاشا، لێی کردبووم و ئەمەش بووە هۆی ئەوەی دڵنیابم لەوەی هەبێ و نەبێ، ئەم باسەیان لەناوخۆیاندا باسکردووە، بەتایبەتیش پرسیاری ئەوەی لێکردم کە ئاخۆ ئەیەڵن بیانە سەردانی (چین) بکات؟ بەڵام کە پێم وت: لەم دواییەدا باڵوێزێکی ئێمە لە چین بووە، سەرسامتربوو.

لەسەر پێشنیاری یەکێک لە دانیشتووانیش، بە وریاییەکی ئاشکراوە، باسەکەی گواستەوە بۆ باسی هیندی بەریتانیا و بەم تێبینییە دەستی پێکرد: (شتێکی سروشتییە، پاشایەک سوپایەکی بەهێزی وەکو سوپای ئێوەی هەبێ و بەپێی ئارەزووی خۆی بەکاری بهێنێ و سەیریش نییە بەلامەوە، کە ئێوە هەمیشە هەوڵ بدەن دەرفەتی دەست بەسەراگرتنی وڵاتانی ترتان بۆ بڕەخسێ). تێگەیشتم دەیەوێ چی بڵێ، بۆیە وتم: ئەو سوپا مەزنەی ئێمە، لەسەر خواستی پاشا پێک نەهاتووە، ئەو هێزەش کە هەیەتی، هەر بۆ بەرگری کردنە لە خۆمان و ئێمەش پێویستە لەسەرمان سوپایەکی گەورە دروست بکەین بۆ خۆمان، ناشمانەوێ دەست لە کاروباری خەڵکی تر وەربدەین و هەر بەوجۆرەش نایەڵین کەس دەست بخاتە کاروبارمانەوە. ئێستاش ئەوەندەمان سامان و دارایی و زەویوزار هەیە، لەخۆمان زیادە و هەندێکیان ئەپارێزین و ناتوانین دەستبەرداری بین، نەوەک بکەونە دەست خەڵکی تر و لەدژی خۆمان بەکاریان بهێننەوە. سەبارەت بەمە وتی: (ئەگەر وابێ وەک تۆ ئەیڵێیت، ئەی چۆن ساڵ دوای ساڵ لە هیندستان دەست بەسەر شوێنی زیاتردا دەگرن و دەست بەسەرا گیراوەکانتان فراوانتر دەکەن؟). دیسان لەسەر قسەکەی ڕۆیشت و وتی (تکا دەکەم پرسیارەکەم بەنابەجێ وەرنەگریت). پێم وت: (ئەو دەست بەسەراگرتنەمان لە هیند، ئەگەڕێتەوە بۆ هەمان ئەو هۆیەی ئێستا باسم کرد، چونکە ئێمە یەکەمین ئەوروپایی نەبووین دەست بەسەر هەندێ ناوچەی هیندا بگرین و هەندێ لەو ناوچانەش کە ئێستا داگیرمان کردووە، لە ئەنجامی سەرکەوتنماندا بەشەڕ، لەو ئەوروپاییانەمان سەندۆتەوە، کە لە ئەوروپا هەندێ بەشی تریشیانمان کڕیوە و چەند بەشێکی تریشمان لە ئەنجامی ڕێکەوتنندا لەگەڵ خەڵکی ناوچەکەدا بەرامبەر هەندێ خزمەتگوزاری و کەڵکی ترمان بۆیان، چنگمان کەوتووە. ئا بەمجۆرە ئەو ئیمپراتۆریەتە، لە ناوکێکی بچووکەوە پێکهات و بوو بەو ئیمپراتۆریەتەی سنووری دەگاتە سنووری گەلێ هەرێمی فەرماندارە بەهێزەکان، هەندێکیش لەمانە دۆستمان بوون و کەڵکیان لێ وەرگرتین، بەڵام هەندێکی تریان ئیرەییان بەهێز و توانامان دێت و چاویان پیاماندا هەڵنایەت، لەو خێروخۆشییەی تیایداین و خۆشیان ئەوەندەیان لەباردا نییە، شتی وایان

دەست بکەوێ، ئێ ئەگەر خەڵکیش بوو بە دراوسێی یەکتری، ئەوا زۆرجار ڕوودەدات بەرژەوەندییان بەیەکدا هەڵپڕژێ و دیارە ئەو بەیەکدا هەڵپڕژانەش دەبێتە هۆی ناکۆکی نێوانیان و لەگەڵ ئەوەشدا کە ئینگلیز خۆی بەرامبەر ئەوانەی وەک خۆی وان ئاشتیخوازە، بەڵام ئەمە مانای ئەوە نییە ملکەچ بکات بۆ خواستی خەڵکی تر، زۆرجاریش لەبەر پێویستی بەرگری کردن لە مافەکانمان و پاراستنی شەرەفمان، بۆتە هۆی شەڕ هەڵگیرساندن، بەڵام سوپاس بۆ خوا کە هەمیشە پشتیوانمان بووە و ئێمەش لە هیچ یەکێک لەم شەڕانەدا دەست پێشکار نەبووین.)

دیاربوو ئەم باری سەرنجەم زۆر کاری لێکردبێ و دانی بەوە دانا، کە پێشتر وای زانیوە ئینگلیزەکان هەروا لە ناکاوێکدا سوپایەکی گەورەیان بۆ داگیرکردنی هیند ناردبێ و هەرکاتێکیش ئارەزوویان کردبێ، بێ هۆ و بێ بیانوو، دەستیان بە داگیرکردنی وڵاتان کردووە. پاشان دەربارەی (باڵۆن) پرسیاری کرد و وتی: (پێی وایە ئەوە ئامێرێک بێت بۆ هەر جێگایەک بتەوێ سەربازی پێ بگوێزرێتەوە). پاشان دووبارە هاتینەوە سەرباسی ئینگلتەرە. هیچ شتێ ئەوەندەی ئەوە دڵخۆشی نەکرد، کە زانی لای ئێمەش هەندێ خێڵ هەن و زۆر ورد و بە سەلیقەش بوو لەو پرسیارانەیدا کە دەربارەی شێوە و زمان و ڕەوشتیان دەیکرد و تکایشی کرد ناوی هەندێ لەو خێڵانەی پێ بڵێم و مەسەلەی ئەوەش کە خێڵەکانی لای ئێمە خۆیان هێزێکی سەربازییان پێک هێناوە و جلوبەرگی میللی خۆیان لەبەردایە و ئەفسەرەکانیشیان هەر لە خۆیانن، زۆر گەشکەی پێهات. بەڵام ئەوەی بەلاوە سەیر بوو، کە دەسەڵاتدارێتی ئینگلتەرە بەدەست ئەو ئینگیزانەوە بێت کە خێڵەکی نین و خەڵکی ناو شارەکانن، ئەوەندەی تریش سەرسوڕمانەکەی زیاتر بوو، کە زانی لەهەمان کاتدا خەڵکی ناو شارەکان لە سەربازیشدا ئازان. ئەو پرسیارەش کە خۆی کردبووی دەربارەی ئەو شوێنانەی برنجیان لێوە دەهێنن، بووە هۆی ناوهێنانی (جیهانی تازە)[١٦]، زۆر سەری سوڕماند، بۆیە دەمودەست پرسیاری چۆنێتی دۆزینەوەی ئەو کیشوەرە تازەیەی کرد، منیش پێم وت (کە زاناکانی ئاسماننناسی و ئەندازیاریی، سەلماندبوویان، زەوی وەک پرتەقاڵ خڕە، لێرەدا فەرەنگستانە و ئەویشیان هیندستانە، ئەوەش ئەو ڕێگایەیە، کە لە فەرەنگستانەوە بۆ هیند دەچێ، بەڵام هەندێ کەس دەیان پرسی: ئەی بۆ ناتوانن بەدیوی ئەودیوی ئەو ڕێگەیەدا بڕۆن، کە بۆ هیند دەچێ؟! لێرەدا هەندێ ئەمەیان سەلماند و هەندێکی تریشیان ئەمەیان نەسەلماند، تا یەکێکی لە هەموویان

(١٦) جیهانی تازە: مەبەست لە ئەمەریکایە – م.

ئازاتر بڕیاری دا ئەو ڕێگایە تاقی بکاتەوە. بۆیە فەرماندەرێک ئامادەیی خۆی نواند، کە پاپۆڕ و کەلوپەلی ڕێگای بۆ ساز بکات، تابتوانێ کارەکەی ئەنجام بدات. ئەویش کە ئەو ڕێگا تازەیەی بەرەو هیند گرتەبەر، کیشوەرە تازەکەی دۆزییەوە). ئیتر زۆر بەباشی لەمە گەیشت. کاتێکیش کە جۆری ئەو کۆمارەی ئەمەریکام بۆ ڕوون دەکردنەوە، وتی: ئەمەیان لە خێڵەکانی خۆشناوەتی[١٧] دەچێ، کە هەر گوندێکیان سەرۆکی خۆی هەیە و هەمووشیان بۆ بەرژەوەندی تێکڕای خێڵەکە کۆدەبنەوە و ڕاوێژ دەکەن.

کە پێم وت لای ئێمە، کەس پرکێشی ئەوە ناکات لە بەرامبەر شا دابینشێ، وتی: (چی؟ تەنانەت پیاوی ئایینیش؟) پێم وتەوە: (بەڵێ ئەوانیش) ئیتر ڕووی کردە هەندێ لە دانیشتوان و بەزمانێکی پڕ لە ڕەزامەندییەوە پێی وتن: (چاوتان لێیە لە وڵاتی ئەمان، مەلاکان دەستیان ناڕوات!).

ئیتر زۆر باسی باری کوردستانی کرد و وتی: (وڵاتەکەمان لەبارێکی زۆر ناهەموار دایە، چونکە ئەگەر خزمەتی تورکەکان ئەکەیت، بەسووک سەیرت دەکەن و هەرکاتێ ئارەزوویان کرد، لات دەبەن. ئەگەر خزمەتی ئێرانییەکانیش ئەکەیت هەمیشە بە داواکردنی پارە، بێزارت دەکەن).

بەڕاستی کوردێکی تەواو بوو، بەڵام لە هەڵبژاردنی ئەو دوو هێزەدا، وا دیاربوو ئێرانییەکانی پێ باشتر بێ. لەکاتی جێ هێشتنیا بۆم دەرکەوت، ڕووخۆش و دڵسۆزە، چونکە پێی وتم وەک یەکێک لەخێڵەکەی خۆیم دادەنێ و هیوادارە هەمیشە دۆستایەتیمان لەنێواندا پتەوبێ...

لەگەڕانەوەمدا سەیری شەڕە سەگێکی خۆشم کرد، سەیرکردنی گەشکە و شادی کوردەکانیش هەرخۆش بوو، کە هاواریان دەکرد و سەگەکانیان هان دەدا، قاچیان بەزەویدا

(١٧) هۆزەکانی (خۆشناو) سیانن: میر مەحمەلی و میر یوسفی و پشدەری. دووانەکەی یەکەمیان هەمیشە لە شەڕدان کە لە بەرژەوەندی (میر)ی بابانییە و ئەگەر بەهۆی وریایی خۆیەوە نەبوایە، نەیئەتوانی دەسەڵاتی بەسەریاندا بسەپێنێ و کەڵک لەو دووبەرەکییەی ناوخۆیان وەربگرێ وەک تورک و ئێرانییەکان بەهەمان هۆ دەسەڵاتی خۆیانیان بەسەردا سەپاندووە. چەمێکی بچکۆڵە لەنێوان ئەم دوو هۆزەدا هەیە و مزگەوتێکی هاوبەشیان هەیە، ڕۆژانی هەینی بۆ نوێژکردن تێدا کۆدەبنەوە و پاش ئەوە بڵاوەی لێ دەکەن و بۆ شوێنی خۆیان ئەگەڕێنەوە، لای چەمەکە دیسان دەست دەکەنەوە بە تەقەکردن لەیەکتری. جارێکیان لە مزگەوتەکەدا لێیان ببوو بەشەڕ، بیست، یان سی کەسیان لەیەکتر کوشتبوو.
جلوبەرگیان وەک هی (ئامێدی) وایە و زمانیشیان لە شێوەزمانی بابانی و بادینانی تێکەڵە. هەمان سەرنج بەسەر ئەو کوردانەی (ڕەواندز)یشدا ئەچەسپێ، کە نەمتوانی ناوی هۆزە سەرەکییەکەیان بدۆزمەوە. پێم وایە لەنێوان (خۆشناو) و (ڕەواندز)یدا دێکانی و جووتیار نین.

دەدا، بەجۆرێک زیاد لە دەنگی سەگەکان، ئەو ناوەیان پڕ کردبوو لە هاوار و ژاوەژاو. سەگێکیان هی هاوڕێی وەرزشکارم مەحموود مەسرەف بوو. ئەم سەگەی لە (کۆیە) پەیدا کردبوو، کە بیستبووی سەگێکی بەناوبانگ لە (کۆیسنجاق) هەبووە، پیاوێکی خۆی بەتایبەتی ناردبوو بۆ داواکردنی، تا لێرە لەگەڵ سەگێکی تردا شەڕی پێ بکات، کە ئێستا یەکێکە لە سەگە هەرە دڕەکانی ناوچەکە. زۆربەی خانەدانە کوردەکانیش هاتبوون بۆ سەیری شەڕە سەگەکە. یەکێکیان پێی وتم: (تۆ، یەکەمین ئینگلیزیت لێرە چاومان پێت دەکەوێ، لەبەرئەوەی تۆ ئەبیت بە قسەی سەرزاری نەوەکانی دوای خۆشمان و زۆریشمان پێخۆشە لەناو خۆماندا دەتبینین). خەڵکەکەش تێکڕا ئەم هەستەیان دووبارە کردەوە.

پلەی گەرما، لە سەعات پێنجی بەیانیدا (٦٢) بوو، لە سەعات دوو و نیوی دوای نیوەڕۆدا (٧٦) بوو. شەماڵێکی خۆش لە خۆرئاواوە هەڵیکردبوو. ڕۆژێکی خۆشیش بوو.

١٤ی ئایار

سەرلەبەیانی میر سەردانی کردم. نزیکەی سەعاتێک لام مایەوە. هەستم کرد پیاوێکە هەتا لە نزیکترەوە بیناسیت، هەموو ئەو شتانەی تیایە کە دەبنە مایەی دڵخۆشیی، هەر لە هەڵسوکەوتییەوە، تا نەرمیی و بنەوەشیی و ڕووخۆشی. ئەمیش وەک دوێنێی براکەی، پرسیاری زۆری دەربارەی وڵاتانی ئەوروپا لێکردم. پرسیارەکانیشی یەکسەر بە پرسیارکردن سەبارەت بە (چین) دەستی پێکرد. وا دیاربوو لەناو خۆیاندا زۆر بەگرنگییەوە دەربارەی چین مشتومڕیان کردبوو. باسی هەر شتێکیان دەکرد، زۆر بەکراوەیی و بەسنگێکی فراوان و لێزانینەوە لێی ئەدوا. پاشان باسەکەم گۆڕی بۆ (کوتاندن) دژی (ئاوڵە)، کە زۆر مەبەستم بوو لە کوردستاندا بڵاوی بکەمەوە، چونکە ئەم نەخۆشییە کوشندەیە گەلێ کەسی لەناوبردبوو، بۆیە زۆری پێخۆشبوو لەناو هاونیشتمانییەکانیا بڵاوی بکەمەوە و منیش بەڵێنم دایە و دەستبەجێ بۆ بەغدام نووسی، کە هەندێ داوودەرمانی ئەم نەخۆشییەم فریا بخەن.

لە عەسردا هاوڕێی وەرزشکارم «مەحموود مەسرەف» وەکو پیشەی هەمیشەی سەردانی کردم و ئەمیش هەمدیسان سەبارەت بە (چین) پرسیاری دەست پێکرد. وەک من بزانم کورد، تاقە نەتەوەیەکە لە ڕۆژهەڵاتدا، تا درەنگانێکی شەو ئەمێننەوە و ناخەون و بەیانیانیش درەنگ لەخەو هەڵئەسن و ژمارەیەکی کەمی خانەدانەکانی سلێمانی، تا سەعات دوو، یان سێی دوای نیوەشەو دەچنە ناوجێ و بەیانیش تا سەعات نۆ و دە،

ناچنە دەرەوە و سەردان و میوانداریشیان هەر لەشەودا دەبێ. هەر تاریک دایەت، لەماڵ دێنە دەرەوە و سەردانی یەکتری دەکەن و شەو بە قسەی خۆش و قەننە و سەبیل کێشان و مۆسیقاژەندن بەسەر دەبەن. جاری واش هەیە لە شەوێکدا فریای چەند سەردانێک دەکەون. ئێوارانیش سەعاتێک پێش خۆرئاوابوون، کۆڕێکی گەورەی لە شێوەی یانەدا، لە بەردەمی ماڵەکەی (مەحموود مەسرەف دادەبەستن)، کە شوێنێکی پان و خۆشە و پێی دەوترێ: (مەیدان)، لەوێ دەستە هاوڕێیان کۆدەبنەوە و دەکەونە باسی هەمەجۆر، یان نیشاندانی ئەسپ و چەک و هەندێ جاریش هەر لێرە زۆرانبازی دەکرێ، یان شەڕەکە و شەڕە سەگ دەکەن. پێم وایە کورد، خەڵکێکی زۆر ڕووخۆش و تاڕادەیەکی زۆریش کۆمەڵایەتین. بەربەرەکانی کەس ناکەن و ئیرەیی بەکەس نابەن و لێشم نەبیستوون جوێن بدەن، یان چەندیش ڕقیان لەیەک بێت و ناکۆکییان بەتین بێت، قسەی سووک و ناشیرین بەیەک ناڵێن.

ئەمڕۆکە میرم لابوو، بەهەلم زانی ڕاسپاردەی هاوڕێیەکمی پێبگەیەنم کە نەمتوانی داواکەی ڕەت بکەمەوە، ئەویش ئەوەبوو لەو ڕۆژانەی دواییدا کوردەکان، داری بازرگانێکی بەغداییان زەوت کردبوو، کە دەمێک بوو هەر لە کێوەکانی کوردستان، داری دەبڕی. میریش لەسەر تکای من، فەرمانی کرد: دارەکە بدەنەوە بەکابرا و ئەگەر بۆیشی پەیدا نەکرێتەوە، دەبێ ئەوەندەی ئەوەی خۆی داری بۆ ببڕن و بیدەنەوە. بەم بۆنەیەوە لەنگەرێکم لای بازرگانێتی داربڕین گرت، کە پێم وایە شایستەی ئەوەبێ، شتێکی دەربارە بزانرێ. تەختەی (سوورە چنار)، یان چنار، کە درەختێکی جوان و بۆنخۆشی خۆرهەڵاتیانەیە، لەو ناوچە شاخاویانەی کە (سنە) لە کوردستانی تورکیا جیادەکەنەوە، بەتایبەتی لە ناوچەکانی (جوانڕۆ) و دۆڵی (هاوار)، کە دۆڵێکی چیاکانی (هەڵەبجە)یە، ئەبڕرێن و ئەقڵیشێنرێن...

دارستان لە خۆرهەڵاتدا، سامانی گەلە، بەڵام سەرکردەکانی دەوروبەری ناوچەکە، بۆئەوەی ئەو بازرگانانەی دار، ناچار بکەن، هەندێ شتیان بەناوی دیارییەوە بۆ بێنن، بەفرۆفێڵ، گەلێ کوسپ و تەگەرە، دەخەنە ڕێگایان. لەپێشدا دارەکان دەبڕن و ڕووتیان دەکەن و ساڵێک، دووساڵ وازیان لێ دەهێنن، تا وشک دەبنەوە، ئەوسا لەکاتی ئاوهەڵساندا، لە نزیکترین جێگایەکدا دەیانخەنە ئاوێکەوە، کە تا لای (دیالە) سەرئاو بکەوێ، دیارە لەمبەر و ئەوبەری ئاوەکەشەوە چاودێریکار دەوەستێ و ئاگاداریی دەکەن، تا بەرەو جێگای مەبەست بچن. ئیتر کە دەگەنە (دیالە)، وازیان لێ دێنن، تا لای ئەو

پردەی نێوان بەغدا و (تاقی کیسرا)، لەوێ خەڵک بۆیان وەستاوە و دەیان گرنەوە. بێگومانیش تا دەگاتە شوێنی خۆی، بەشێکی لەناودەچن. داریش لە بەغدا گرانە و دەبێ قازانجێکی زۆر بهێڵنەوە... لە کوردستان داری گوێز و تووش دەبڕرێن، بەڵام ئەمان هەر لەباخدا ئەکرێن و ئەبڕدرێن. سپی داریش[١٨] لە (جزیرە)[١٩] و (ئامێدی)یەوە دەهێنرێن، بیی، یان (سکود)یش لە (فورات) و سەرووی (عانە)وە دەهێنرێن.

ئێستا، بەو هۆیەوە کە خەڵک بە هەوانتە داری زۆر لە شاخەکانی لای (سنە) دەبڕن، دار زۆر کەم بووە و بەرەبەرەش کەمتر دەبێتەوە، وەک لە هەواڵدەرەکەشمەوە زانیم، ئەو شوێنانەش کە پێشتر داریان لێ دەبڕین، نەک هەر داریان تیا نەماوە، بەڵکو لقی بچووکیشیان لێ نەماوە. کابرایەکی تریش لە (کرماشان)ە، خەریکی دارشتنی قاڵبی نەخش و دراوە. ئەویش دەورێکی زۆری لە وێرانکردنی دارستان و چنار و سوورە چناردا هەیە. بەو خەیاڵەی گوایە هەر خەڵووزی ئەم دارانە، کارەکەی بە ئەنجام بگەیەنن. دیارە ئەمە زیانێکی زۆر لە دارستان دەدات، چونکە ئەم، لقوپۆپ و دەوەنیش دەبڕێ!.

کرێکار و دەڵاڵی دار، لەکاتی چوونە ناو دارستاندا، ناوێرن پارە لەگەڵ خۆیاندا هەڵگرن و هەر لە (هەڵەبجە)[٢٠]، کە نزیکترین شاری ناوچەکەیە، پارەی کرێکارەکان دەدەن. دەڵێن خەڵکی ئەم ناو شاخانە و بەتایبەتی خەڵکی (جوانڕۆ)، لەوپەڕی دواکەوتوویی و دڕندایەتیدان و بەناویش سەر بە والی (سنە)ن، بەڵام لەڕاستیدا لە هەموو کەس سەربەستترن. لەناو دارستان و جێگاکانی خۆیاندا دەژین و شتێکی واشیان نییە، تا خەڵکی وا لێ بکات بچێ بۆ لایان و کشتوکاڵیش ناکەن. دەڵێن هەر بەڕوو

(١٨) سپیدار: وشەیەکی کوردییە، بە عەرەبی پێی دەڵێن (حور) و مانای درەختی سپییە لە هەندێ جێگاشدا پێی دەڵێن (چنار)-ع. لە هەندێ جێگادا زۆر بەهەڵە (سپیدار)یان کردووە بە (سپیندار) و (ئەسفیندار)م.

(١٩) بۆ تێگەیشتن لە هەندێ جێگای (جزیرە) و ئەو زەویوزارە گرنگەی دەوروبەری کە هێشتا شتی زۆر کەمیان لەبارەوە زانراوە. بڕوانە پاشکۆی تەواوی کتێبەکە. لەو جێگایانە: قەڵای -فێنک-ە، کە چوار سەعات لە سەروو جزیرەوە دوورە و لە ساڵی ١٤٦١ەوە ناوبانگی لە مێژووی کوردا هەیە، چونکە ساڵی ١٤٦٠ میر خالاپی، میری (سەعرد) ئابڵوقەی داوە و لەساڵی ١٤٥٩دا ئەو میر ئەحمەد بۆتانییەی کێوەکانی (کوردوشیان)ی داگیرکردووە، وەک (ئاسسەمانی Assemanni) دەڵێت: جزیرەی لە میر ئیبراهیم سەندۆتەوە، کە لە قەڵای (فێنک)دا خۆی قایم کردووە. لە ساڵی ١٤٦١ لە لێڕەکانی جزیرەدا شەڕێک لەنێوان سەرۆکەکانی (حەسەن کیف) و (بۆتان)دا بەرپابووە. لە هەمان ساڵیشدا (ئەحمەد بۆتانی)ی زۆرداری جزیرە، فێنکی داگیرکردووە و فرمانی سووتانی ئیبراهیم و کوڕەکانی دەرکردووە – ئەوەی شایانی باسە (ئەمیانوس مارسل لینوس) لە لاپەڕەکانی ١٥ و ١٦ و ٢٦ی سەفەری بیستەمیدا ئاماژەی بۆ (بەزاب دە Bezabde یان جزیرە، یان (فێ نیک Phoenica) کردووە.

(٢٠) هەڵەبجە: دەکەوێتە نشێوی شارەزووری ڕووە و چیا و باشووری خۆرهەڵاتی سلێمانی.

خواردن و بەری داری کێوی دەخۆن. لەناو ئەم خێڵە ڕەمەکییەدا، ژن دەسەڵاتێکی باڵای هەیە و زۆر ناکۆکی و شەڕ و بەیەکدا هەڵپژانیان، ژن دوایی پێ دێنێ، ئەگەر وانەبێ، بەخوێن ڕشتن نەبێ، کۆتایی نایەت، چونکە ئەندامانی ئەم خێڵە، وەک هەموو خێڵێکی دڕندە، هاروهاج و قیناوین و مرۆڤ لای ئەمان هیچ نرخێکی نییە. زۆرجاریش ڕقی بازرگانێکی بەغدایی بەوە هەڵئەسێنن کە بەردەوام لێی ئەپرسن: ژنەکەت ناوی چییە؟ چی لەبەر دەکات؟ و شتی تر. سەرم سوڕما لەوەی ئەو هەواڵدەرە پێی وتم و ئەو کوردانەش کە سەردانی ئەم ناوچە شاخاوییە دوورانەیان کردبوو، سەلماندوویانە، کە لە ناوچەی (شارەزوور)، هەندێ گوند هەن، ئەفغانییان تیایە. ئەم ئەفغانیانە لە ئەنجامی کوشتنی (ئازاد خان)دا ڕوویان کردۆتە ئەم ناوچانە و دەڵێن تا ئێستاش لەناو خۆیاندا بەزمانی خۆیان قسە دەکەن و زۆر هەژارن و سەپانیی دەکەن. هەر لە کوردستاندا هەندێ خێزانی (ئەفشاری)یش[٢١] هەن، کە خۆم ئاغایەک، یان خانەدانێکی ئەم خێڵەم بینی، ناوی (عیسا خان) بوو، پیاوێکی بەساڵاچووی سەروسیما جوان و بێ وێنە بوو، باڵایەکی بەرز و ڕوویەکی خۆشی پێوە بوو. ئەگەرچی لە کوردستانیشدا گەورەببوو، بەڵام بە قسەکردنیدا یەکسەر هەست دەکرا کە کورد نییە، چونکە کەس ناتوانێ بەتەواوی بە کوردییەکی پاک بدوێ، مەگەر ئەو کوردانەی کە خۆیان لە کوردستاندا لە دایک بوون، ئەمە تاڕادەیەکیش بۆ زمانی ئینگلیزی وایە و گرانییەکەشی لەوەدایە، کە لەکاتی قسەکردندا چۆن دان دەنێیت بە پیتەکاندا و چۆن بڕگەی وشەکان تێکەڵ بەیەکتری ئەکەیت...

١٥ی ئایار

دوێنێ شەو، تەتەرێک لە بەغداوە بۆلای میر هاتبوو، ڕێگاکەی بەسێ ڕۆژ بڕیبوو. بۆ ئەوەش هاتبوو میر لەوە ئاگادار بکات، کە والی بەغدا، زۆر بە جوانیی پێشوازی دایکی میری کردووە و لەوەش دەچێ ڕازی بووبێت بە پێشنیارەکانی والی، چونکە هەر لە سەرەتای دیدەنییەکەدا، ناوچەی (قەرەحەسەن)ی داوەتێ و حەسەن بەگیشی[٢٢] داوەتەوە و بەڵێنی داوەتێ بیکات بە فەرمانداری هەولێر و ئاڵتوون کۆپری- پردێ، بە مەرجێ(باقرخان) بەربدەن، کە نێردراوی شازادەی کرماشانە و ماوەیەکە لە سلێمانی هێڵدراوەتەوە و کاتی خۆی بۆ ئەوە نێردرابوو (٣٠٠٠٠) هەزار تمەنی بدەنێ.

(٢١) ئەفشاری: ناوی هۆزەکەی (نادر شا)یە.
(٢٢) حەسەن بەگ: برا بچکۆلەی (مەحموود پاشا)یە، پێش ساڵێک ڕایکردبوو بۆ بەغدا.

محەمەد ئاغا گەلێ چیرۆکی سەیروسەمەرەی بۆ گێڕامەوە، بەتایبەتی ئەوەی پێوەندی بە ڕاکردنی پاری (حەسەن بەگ)ەوە هەبوو، هەمووشی بریتی بوو لە باسی تاوانکاری و سیاسەتی ناڕاستی تورکیا.

دوای نیوەڕۆ (باقرخان) سەردانی کردم، پیاوێکی گێل و سادەیە ڕیشێکی ئەوەندە سەیری هەیە، ناچێتە عەقڵەوە. خۆیشی کورد نەژادە و لە هۆزی (مافی)یە، کوردی قسەکردنەکەی لە هەموو زمانێکی تر باشتر دەزانێ. دەربارەی کەلاوەکانی (هەرسین) لێم پرسی، دڵنیای کردم کە لە عەماراوێک زیاتر نەبووە و لە بەردێک هەڵکۆڵراوە و وێنە و نووسینیشی لەسەر نەبووە. ئاهەنگی عەسری ئەمڕۆ هەموو جلوبەرگی سلێمانی دەرخست، کە نزیکەی بیست و پێنج، یان سیی لە پیاوماقوڵانی سلێمانی لەبەریان کردبوو. هەر بۆ خۆشیش ژمارەکی زۆر (کەو)یان بۆ مەیدانەکە، بۆ شەڕەکەو هێنابوو، کە لەجاری پێشوو زیاتر بوو، هەراوهوریاشیان لەجاری پێشوو زیاتر بۆ دەکرد. باشترینی ئەم کەوانە دەبوایە لەناو هێلانەکانیاندا (بگیرێن)، ئەوسا مەشق پێ بکرێن و ڕۆژی شەڕەکەوەکەش دەبێ برسی بکرێن و هیچیان نەدرێتێ، بەڵام لە هاویندا ببرێ بۆ شاخ، ئەگینا ئەم خووەی لەکیس دەدات.

١٦ی ئایار

سەرلەبەیانی ئەمڕۆ، سەردانی میرم کرد و جار دوای جاریش کە دەیبینم، هەست دەکەم زیاترم خۆشدەوێ. ئەمجارەیان پەیمانی دامێ ئەوپەڕی توانای خۆی بخاتە گەڕ، بۆ ئەوەی کتێبی مێژووی کوردستان، کە بەناوی مێژووی کورد بەناوبانگە، بۆم پەیدا بکات. منیش چیرۆکی (زەینەفون) و دە هەزار کەسەکەم بۆ گێڕایەوە، کە یادگارێکی پڕ لە سەروەری نەتەوە نەمرەکەیەتی. ئاگام لێبوو، خۆی و هەموو ئەو کوردانەش کە لەوێ بوون بەپەرۆشەوە گوێیان بۆ قسەکانم شل کردبوو. جگە لەوەش هەستم کرد زۆر بەگرنگتر و سەرسوڕمانەوە. گوێیان بۆ گێڕانەوەکەم شل کردبوو. دیمەنەکەشیان ئەوەندە جوان بوو، بەکەڵکی ئەوە دەهات وێنەیەکیان بکێشرێ.

میر، زۆر بەسادەیی، کە نیشانەی دڵسۆزی تیا بەدی دەکرا، وتی: (خۆزگە بمزانیایە ئاخۆ بنەماڵەکەی ئێمە. لەو سەردەمەدا چ دەورێکی هەبووبێ؟). لەناو ئامادەبووەکاندا (کەیخوسرەو بەگ)ی سەرۆکی خێڵی جافیش دانیشتبوو، کە خێڵێکی بەهێزی جەنگاوەرن و بەگ خۆیشی پیاوێکی قۆز و سەروسیما جوان بوو. بەدڵنیاییەوە دەڵێم من